

БРАНКО БРЂАНИН БАЈОВИЋ

ВЕЛАГЕ

Заимов отац Осман је, као и сваког боговетног дана – сунце било-киша лила, пуцало-не пуцало – на вакат узимао намаз и клањао јацију на шареној, руком тканом, серцади; дотичући челом патос према истоку, а потом забацујући космато старачко тјеме уназад, налик – ако би се гледало са стране – неком чудном, са ко зна којим временом усклађеном клатну небеског часовника, привезаног за тло Османовим сувим, повијеним скелетом; што је сваким узмахом и отклоном свједочио о некадашњој снази тог, и у позним годинама високог, мрког и шиљатог старца. Скоро вршњак вијека, памтио је и први, швапско-српски, рат, који су гледале и до најситнијих појединости упиле очи дјечака; да би у оном другом, рату васцијелог дуњалука, зрео човјек само препознавао, не налазећи у њему ништа ново ни другачије.

„Рат ти је га’на стварка, не што чо’ек може главу да изгуби, но што се инсан у њему кô права поган покаже”, говорио је Осману отац, Сејфо-ага Велић, кога су сви у чаршији, откад је доселио – носећи у кеси велике новце, у наборима одјеће скривене трагове некадашњег сиромаштва, а у углу као небо на југу плавих очију тврду одлуку да гледа увијек и само напријед; својствену онима који живо памте неимаштину и муку а честу у наша свијета из гладних крајева, чврсто ријешена да се никад не врати на оно што га је једном (неког прије, неког касније) одвело или отјерало од огњишта; малих и нахерених кућерака, чији се изглед довијека, несхватљивим путевима уграђивао у држање њихових вазда мало погнутих тијела; као тајни знак скровитих а опет тако болно видљивих стремљења – звали *Велаџа*, од чега им је и настало потоње презиме.

„Држава не може пропаст, може само народ. Откад је свијета и вијека, вазда нека држава постоји а само се народ сатире”, рекао

је Велага, док се и службено, под новим презименом, уписивао у дефтере каурске државе; гласно, да га сви – и службеници и Чаршинлије – чују: „Да ме чују, јакако!”; у онај земан кад је Швабо заувјек изагнао Турску са ових простора, али никад из њихових душа и као мало водењавих – од пића или туге – сјетних плавих очију, које ће све Велаге, сигурније него породично имање баштинити једни од других. (Онда кад то више није било безопасно – проговарајући из пркоса или јарости узроковане болом, као да изазива – у вријеме када их је нова држава почела у сјру угонити, издавати и тражити документе и пасоше и за њих и за њихову стоку; пресијецајући и пријечећи тако и од њих старије путеве кирицијских и трговачких стаза, којима су одлазили у свијет са жељом да се обогате, а враћали се мрки и зловољни, рјеђе задовољни; несвјесни до краја – иако су слутили – да им се имање увећава једино и једнако како расте број оних које успију да преваре.)

„Сва ти је трговина у томе да купиш појефтино, а продаш што скупље”, учио је Османа отац – први Велага у гораждачкој чаршији – који је памтио и друго име, род и претке, али га никад није потезао ни спомињао, тако да је син и знао и није знао ко су и одакле су. Знао је само да бабо има и више но што за мџл и имање треба: преко оног што показује а мање него што беспослен свијет нагађа и докона; дотурајући стварности и оно што само машта – напосе сиротињска – може да накула и накити.

„Што може фукара да измисли, тога на васцијелом дуњалуку нејма”, рекао је једном Сејфо – при ракији, у јесен – устајући са дугачка миндера протнутог испод мувама упљуваног пенцера, у кафани код Ахма; који је у чаршију – мимо пртљага а уз породичну навику да друге служи – донио и стари надимак Рус, везан уз њега тим јаче што нико није знао откуд му. И што се Ахмо више упињао да га се отресе (говорило се да је у Горажде и прешао из Сарајева само да би од тога погрдног имена побјегао), то се оно чвршће лијепило за тог сувоњавог и увијек као нешто забринутог човјека.

Има тако имена која на инсана легну боље и тачније од оног под којим порез плаћа и на војску иде, и под којим га у књиге рођених и мртвих уведу. Ма колико човјек од таквог надимка бјежао, он му се стално враћа; будући као судбина и свједочећи да то ново, стечено име, није случајно – онако како падне – него је тачније и неизбјежније и од боје косе и очију и од човјека самог. И сам се инсан често на то обикне толико да му дође некако зазорито да се на оно, право – а Бог ће сами знати које је право а које опет криво, будући да је оно ново приљежније и тачније од старог – одазове, и кад га по надимку не знају.

Ахма Руса је препознао – тек који дан након што са свим својим стварима допртља у чаршију – неки слинави ситан џепарош, коме би домаћин човјек прије удијелио него се од таквога каквом зулumu и штети понадао (што је овај, безбели, знао да користи); од заптија проведен у Горажде, будући у Сарајеву толико пута хапшен да му ниједан далеки али богат и утицајан рођак више није могао помоћи, постигавши макар толико да га на муке не баци или не погубе. (Било би то погубљење можда боље и правичније, а Ахму сигурно драже, ама не бива увијек да буде по правди и Алах сами зна зашто је тако.)

Учинио је тиме, спровођени – макар и у незнању, хотећи да се похвали познавањем Чаршије, или пак да му напакости – несрећном кафецији услугу; мада се Рус на то име лецнуо и од тада заћутао, схвативши ваљда да човјек, колико год бјежао, од своје судбине не може утећи. А то је добро знати и по томе се владати.

„Беспослен ђаво и муда вага и мјери”, још је рекао Сејфо Велага, излазећи из Ахмове кафане да више никад у њу не уђе.

И не помакавши се, беспослене Чаршинлије – кô покисли – сјећаху још задуго у тишини; кô овнови пред Курбан, у тору. Само би понеки од њих повремено шмрцнуо, уз дубок уздах или кратко и одсјечно *ја* – знак да су живи, да све виде и знају, ама им је мрско говорити – слутећи ваљда да је Велагу наљутило нешто од изреченог, што им се од дуга времена омакло. (Бива тако да човјек, и не хотећи и не знајући чиме и како, другога трајно огорчи и повриједи; а онда, намјеран да то поправи још чешиће и више гријеши, продубљујући само јаз између себе и увријеђеног.)

„Дуга дана у зла господара!”, довикнуо је Сејфо, сад већ одмичући од кафане, а Ахмо је – као да је знао да му овај преко прага више неће крочити – попријекло погледнуо на чанколизе што повоздан из радње не излазе: пију увијек само оно једно пиће и чекају да наиђе неко да их другим почасту; толико различити од људи Велагиног соја, који улазе равно и увијек знају шта хоће: мало посједе, плате и бакшиш оставе, па за послом оду.

„Ама људи, шта ово би?”, најпослије не могаше да оћути један, мале памети да разумије; осјетивши како се догодило нешто важно, другачије од њихових свакодневних зађевица којима су вријеме кратили, а све крадом, испод ока зиркајући на оног несретника што је – једини међу њима – погнуте главе сједио. Тај, покуњени, први је и отишао из кафане, да се још дуго у ноћи – док му сан, изможде-ном, није очи склопио – у себи, без гласа, брани од непознате опасности и кривице, машући рукама као да од себе побјесњело штене тјера. („Иш... шибе!”, стењао је несрећни – по занату му названи – Кеса; онај исти што је Ахма препознао и Русом га прозвао.)

„Ништа није без неке, и не треба хитати да се дуг наплати”, прокрљао је Ахмо из астматичних кокошјих груди, безгласно се осмјехнувши; иако је испрва био горко пожалио што трпи све оне бескућнике који му се у радњи окупљају. (Бијаше у свему томе и неке више и веће правде: на џепарошеву срамоту и штету, намири се тако његов и кафеџијин рачун.)

А онда се и то заборави. Навикнуте да Велага у кафану не залази, одвукоше их догађаји на друге воде, а приче на друге јалове млинове што – као и њихови зуби – међу у празно, све док се од времена и од живота до краја не излижу. Само би понекад, у ноћи по свему сличној *оној* – напосе кад би, од тада покуњен и као окужен, међу њих ушао Кеса, а Ахмо шишнуо кроз нос, исказујући тиме и презир и тиху нетрпељивост – неко поново подстакао ту исту *ћричу*, сад већ без пријашњег жара; али би она, као ватра којој се нова дрва не додају, згасла готово и прије него би стигла да се распламса.

*

Није да Ахмо није доконао и да не би волио да се са Велагом измири – слутећи да је и сам некако (нејасно, али ипак!) крив: догодило се под његовим кровом – ама никада није скупио довољно храбрости да му се на пут препријечи, док се овај, погнут као да нешто давно изгубљено по калдрми тражи, хитрим корацима снажна човјека провлачио чаршијом; као да жели мимогред и поребарке неопазике да прође, према својој трговини или неким другим послом. (Кд да се морао мувати баш туда; да покаже Ахму како све он, Велага, зна, и тако му – говорио је несретни кафеџија – скрати живот још за годину.)

Пожелио је Рус, није да није, више пута (толико је великих жеља за чије испуњење треба учинити само мали корак, а још више тих неискорачених малих корака) да из камених врата радње иступи право пред Сејфа, назове му селам, и да га – уз благи наклон, својствен онима који сав свој вијек друге служе и од тога намичу – просто упита: „Што се ти, болан, Аго, на мене љутиш?” Колике је само сате, кад сан неће на очи а душа се буром ковитла – напосе кад дуне југо што на тешке мисли нагони; од кога би човјек и убио а да не трепне – у мислима увјежбавао тај наступ, све сигурнији да то никада неће ни урадити. „Мртва глава не носи барјака!”; заспивао би напосљетку, препуштајући снови-ма да унесу мир и ред у све. (Док други дан не донесе нову нафаку; као што Дрина сваког прољећа ново грање заваља.)

Будио се послије таквих ноћи уморнији но што је легао, као дугим копањем измучен, обамрлих удова и са поткрвављеним

очима; новим печатима на потврду да човјек никуда и никада од себе не може побјећи; као што ни од оног свог, а туђег, имена не може. „Коме је суђено да буде јебен, томе саме гаће спадају”; никад до краја миран – увијек нешто контајући, сабирајући и одузимајући – тражио је рачун у коме ће изаћи ослобођен. На крају је израчунао да ће, и кад буде умирао, срести Велагу или неку другу приказу којој ће морати да положи рачуне о своме животу; макар колико малом, али ипак довољном да му се суди. „Ако не знам ја, зна Бог”, доконао је, ама од тога му није било лакше.

А кад би се и десило да случајно сретне Сејфа (мада, гдје је *случаја*, Бога нема!), Ахмо би само – без капи крви у лицу, дошавши некако још нижи и повијенији у пасу – нијемо климнуо главом и утекао за први ћошак, да тамо, леђима наслоњен на дувар, самога себе проклиње; тешко и шумно дишући, кô да се за живот бори. Није се он Велаге плашио страхом онога што је стварно за нешто крив (овај се свијет у Босни не боји стварне кривице и није му тешка казна коју по правди прима); Рус је стрепио од нечега што ни сам није могао до краја докучити: чинило му се да за тим мрким и високим човјеком плавих очију корача нека неисказана пријетња, дивља и обезоружавајућа снага што је све оне који му се на путу нађу тјерала да се или склоне или поклоне; да бестрага, макар у земљу, проникну.

„Валлахи, белћим, ако није оно што је Мујка”, паде му на ум, у једној од оних ноћи, „говорио о Влашчади”. „Влашчади и пашчади никад ништа не мере бит!”, рекао је слинави џепарош; додајући како су му најмржи они што се у свету вјеру окрећу, остављајући ону своју, крмећу.

„Кад им њи’ово не ваља, кад им своји добри нису, како ће нама ваљати”, казао је Мујо, и руком – по навици – отрô вјечито балави нос, по чему су га у чаршији између се сви звали Слино. Намах су се дигли гласови да му повлађују (најлакше је сагласити се ако те ништа не кошта, на стварима које и нису заиста важне нити те се равно тичу), чак је и Рус био пожурио – то му иначе није особина, јер Шејтан је у хитњи – да речено потврди; сјетивши се неких из Сарајева што су се међу њих, *Ситамболске лавове*, прејефтино увукли. (Добивши одмах сваку част и чест, опет бољи и богатији од њих који су рођењем допали тамо гдје су се ови у једном дану нашли.) Утом се – као да из дуга сна исходи – усправи Велага, и рече: „Јашта!”; па додаде оно што додаде.

Није се Ахмо тачно ни сјећао шта је Велага баш рекао: нешто као да смрада има на свакојој страни, и да су му некад драже влашке гурабије него турске баклаве. До краја је упамтио само како се ваздух у кафани некако згуснуо, као да се следило, толико

да га можеш ханџаром на танке режњеве сјећи; кô што се зими добро смрзнута суџука на најтање – готово провидне, црвенкасте – колутиће сијече, у којима се свако бјеласање изнутрица прозире кô она швапска шарена стакалца што од њих, тамо негдје-насред бијела свијета, у Бечу, праве чаше какве је увијек желио а никад није могао имати у својој радњи.

Сањао је Рус да једном – некад, било кад; макар један дан у животу – има радњу са све таквим чашама и сјајним, сребрним послужавницима, које ће момци с рукама у бијелим, свиленим рукавицама носати; уоквирену великим огледалима у којима се гости огледају баш кô живи. И то какви гости: све угледни, богати, свјетски људи, а не ова фукара и башибозук, јалија и залудници, што их је њему Бог подарио.

Сањао је оно што је једном видио – и још љепше и кићеније – провирујући у шарене слике књиге што му је Амица рахметли показа; а која је крај свијета-у њихову радњу стигла из Аустрије. Ни амица ни дјечак нису слутили да ће још за Ахмова вијека Аустрија доћи код њих – прије она овдје него они тамо – у неку њихову чаршију; град у коме има свега, па чак и *бечка кафана*. („Јебала их она”, рекао је Амица, „нејамају они нашег зрака и воде. Џаба им све што имају.” И не знајући шта говори, Ахмо је одвратио: „Јебала нас наша земља, кад је све што у њој ваља добра јаја, чист ваздух и здрава вода!”)

„А шта ако је Велага, неким чудом, докучио о чему ја сањам?”, препаде се једном Рус; примишљајући да је нешто и не коме крив због те своје жеље. „Шта ако то што се љутнô и изашô и нема никакве везе са оним Мујком, него са мном, црним?”; присјети се шта је Ага прво казао: „Што може фукара да смисли, нико не може”; тако некако је рекао.

Препознао је кафеџија себе у ономе *фукара* – лако се препознати у свакој пријетњи, напосе кад је човјек слаб као што је Ахмо био – а још више му је личило на његову бечку кафану оно *џоџа у васџијелом дуњалуку нејма*. „Ама, како нејма, кад сам својим очима видио”, свађао се са самим собом, нададајући све више доказа да је баш тако и било. Најпослије поче и у себе сумњати: „А можда и нејма? Можда се све то мени само причинило”, заустио би, па би се опет у лаж угонио: „Ама има, нисам ћорав!”

„Вјерујем ли ја више Велаги или својим очима лаживим?!”, коначно изустуи; и зађута. Ваљда зато – највише зато – никад није скупио довољно храбрости да Сејфа погледа у оне водњикаве, згасле а опасне очи, и да га право упита; па нек буде шта ће бити! Остаде му само нека мучнина – као од жгаравице, кад се попије кисјелина на пријесне краставце – која се са сваким уздахом

подиже све више, кô да ће се сав стомак човјеку на уста излити. У сваком новом сусрету са Велагом као да га подузимаше та небеска, нељудска жгаравица, од које би му удови обамрли, глава клонула, а Ахмо једва до даха долазио.

*

И кад је све већ одавно било заборављено, годинама након што је нестало и Сејфа и многих Русових муштерија, Ахмо се будио узнојен, са лаком дрхтавицом: привиђало му се да иза сваке ствари у његовој маленој собици – горе, изнад кафане – вируцка Велага; наткриљује је и испуњава, расте до под саму таваницу. Чињаше му се да ће га, сирота, Сејфо сваки час загушити или прогутати, и да ће се он, Ахмо, у једну једину Велагину ријеч претворити. „Фукаро”, јечало би му у ушима; увјереном да ће колико сутра, чим на калдрму ступи, сва Чаршија према њему кренути све вичући то исто. Сви до задњег калфе и најмањег, мусавог дјетета.

Јасно би чуо и лавез, кевтање у које се сливаху сви ти узвици налик урлању чопора подивљале штенади, стопљени само у једно: да је он, Ахмо Рус, украо Амици оне паре и побјегао, ушавши први код мртва човјека – по послу, да га намири – и схвативши да је Амицино било и прошло, а да његово долази.

Ако буде паметан, ако узме новце – а Амица му је показао гдје их држи, као и све што му је показивао, будући без своје дјеце – моћи ће да оде; далеко из Сарајева за које га ништа лијепо не држи, у коме нема ништа своје нити се ичему може надати; гдје ће увијек бити нечији потрчко и слуга: предмет исмијавања доконих газда и бијесних шегрта, ако не имућнијих а оно јачих од њега, и у поретку који влада Чаршијом боље углављених. (Дрхташе малени Ахмо на сабаху, док се јасни езан учио из грла мујезина са Бегове џамије јављајући да ће ускоро оно само Ахму знано знати најприје цијела кућа а потом и сав комшилук; најпослије и Чаршија, којој ништа – поготово нечија смрт, прије неголи рођење или славље – не може промаћи.)

„Ако не узмеш сад, ко зна да ли ћеш икад”, мислио је, све погледујући према мејту; беживотном тијелу што је колико синоћ било његов Аџо, једини човјек у јебеном животу који је знао припазити тог несимпатичног младића од кога су дјевојке главе окретале, а момци се – нагнани нечим необјашњивим али не мање присутним – брецали и у кавгу га вукли; као да је једно исто оне прве одбијало а друге привлачило. (Колико год се Ахмо трудио, загледајући криомице свој коси лик у мутном огледалу, да то

нешћио – дато му рођењем, старије и од њега самог и од његове воље – види и смакне са себе, није могао да га препозна; остајући за све њих *онај мали Рус*, повод за шегу и спрдачину.)

А онда му је рука, бржа и од оклијевања и од мисли да чини неко зло, сигурнија од њега самог како исправно поступа – будући да се ничем лијепом за живота и не може надати ако не буде имао довољно новца да то и купи и до краја плати (научен до свега долазити са муком: нико му и никад ништа није дао а да то није стоструко наплатио) – посегнула за новцем кô гуја, као оштар ханџар што до кости боде; извукавши најприје једну а одмах потом и другу, пуну шаку пара: аустријских и турских, ситнијих и више вриједних; али Ахмо није имао кад да броји и нагледа се онога за шта је мислио да му цијелог живота недостаје. Мислио је само како да утекне непримијећен, тјешећи се да ће *џио* послије – кад све прође, натенане – и не знајући како касније неће моћи; да ће сваки пут кад за тим новцем посегне, умјесто жућкастих, златастих и сребрних точкића, видјети згасле очи мртвога Амице.

„Кô коњокрадица”, помислио би о себи најружније што може; „Ама кô кокошар!”, додавао би – још горе и погрдније – будући да осим паса и мале дјеце није волио ни оне прљаве кокоши, што се свукуд завлаче и поваздан нешто чепркају.

Стравши новце у џепове и у њедра, искрао се из куће у коју више никад неће ући, са само једном мишљу испод ниска чела: да га неко не види, да га не заустави. И, мада је знао да би у томе било неке правде – да би, ако је Алах свемогућ, тако и морало бити – ништа се није десило. Даде му се да ситан еспап и понешто од оног што му може затребати у новом граду и новом животу спакује, да нађе себи два коња и све добро припреми за одлазак; као да га је нека невидљива сила водила и одређивала шта и како треба да се деси. (Не бијаше никог да му каже да тиме губи и оно што новац не купује: мир и самопоштовање, самопоуздање, јасан поглед и ведро чело; све што сретна човјека одваја од несретника, каквих је свака чаршија пуна.)

Није знао, јадник, да је сутрадан по ценази – док се он искрадао Романијом према Горажду, са жељом да тамо гдје га нико не познаје почне испочетка; својственом људима слаба карактера а ипак довољно оштра ока да уоче како су од свијета лоше примљени, што се увијек надају да би другдје могло бити боље не схватајући притом да све, па и своје мјесто у свијету, одређују сами; онако како завриједе или како им је грах пао – код сарајевског адвоката, Каурина, отворен тестамент; посљедња воља земаљска пред другим речена, којом покојни Амица, стари Ахмо Рус, све оставља управо њему: једином сину свога рахметли брата. Много

више но што је Ахмо у брзини и страху згурао у џепове; односећи тако своје, крадући од самога себе.

Док је преко Вратника замицао уз Васин хан па уз Борије – и даље, према Рогатици – као да је у јављању првих пијетлова и лавезу чаршијских керова чуо отегнути и снажни глас свога дэде, Ахма; првог што је у чаршији понио надимак Рус – будући некада давно, као млад, у војни на Русе; гдје је изгубио оба уха и стекао тешки страх, неповјерење у људе и навику да сам са собом разговара – остављајући потомцима, уз малу радњу, тај исти страх и благи поклон у пасу којим се од свијета безуспјешно склањао (брз да послуша и хитро донесе, да из очију препозна шта ко хоће и тако се још више прикрије и унизи; не би ли га некако нестало, барем да га не примјећују). Викао је за њим глас уњкавог, ситног кафеџије: „Ехеееј”, а као да га је звао да се врати. Бјежао је од њега; несвјестан да покушава побјећи више од онога што јесте, него од свога недјела. (Од тога дана вашке и хорозе није могао очима да види, овај потоњи Ахмо Рус, који је додуше уши имао, али се у мало чему од дэде разликовао.)

Мир му је – изненада, као што престаје љетни пљусак – до-нио слинави Мујка, онда кад га је препознао; ама само док се није десило оно са Велагом и поново навукло несигурност и бојазан на овога страховима подложног човјека, коме се просто није дало да буде сербез и рахат; као да је отплаћивао неки страшни, давни дуг, кога није ни био свјестан. „Тешко је од море побјећи, ако ти је мора суђена”, бранио се несрећни Рус, будући му лакше да у све-му види неку незаслужену казну и вољу судбине.

За цијелу чаршију је она прича одавно била и прошла, за-борављена; чак и за Мујку, кога је погана нарав и лоша навика најпослије одвела у смрт, одакле га ни најбогатији рођак – и да је хтио – не би могао извадити и од казне сакрити. (Убиле су га неке кириџије на путу за Фочу. Вољели су попити, па се Слино прикачио к њој, њима и њиховим товарима – понадавши се ћару – заборављајући у својој похлепи колико пијани људи знају бити пријеки, што му је и докундисало. Један га је од њих, неки Нусрет, једним метком из кубуре трзнуте иза паса – гдје је држао кесу за којом је сунула Мустафина рука, а отуда извукла властиту смрт – устријелио к њој шугава пса.) За сваког, осим за Ахма. Знао је кафеџија добро да Велага ништа не заборавља; најмање кад му је неко нешто крив и дужан: „И кад васцијели бутум дуњалук све приче заборави, Велага неће!”

Много је воде од тада Дрином протекло; једна за другом, стижаху неке нове и важније приче.

Дођоше тако и прођоше Швабе, за њима Срби са својом Краљевином, и много се свијета у чаршији промијени али Велаге остадоше; једнако високи и гарави, са оним истим као небо на југу плавим очима. Дође и прође све, а Велаге остадоше.

(Одломак из необјављеног романа *Безијелесна*)